

Zoran Smiljanić

in memoriam

Michael Cimino (1939-2016).

Mož, ki je odšel skozi nebeška vrata

Michael Cimino je bil čuden tič, poln nasprotij. Hotel je postati slikar in arhitekt, končal pa je kot scenarist, producent in režiser, nazadnje še kot pisatelj. Njegovi predniki so bili Italijani, junaki njegovih filmov pa so bili pogosto Slovani oziroma Američani ruskega, poljskega ali vzhodnoevropskega porekla (Slovencev nismo zasledili). V njegovih filmih najdemo sledi fašizma, imperializma in rasizma, pa tudi pristnega socializma in marksizma. V enem filmu je svojo domovino malikoval, v drugem jo je neusmiljeno razgaljal. Čeprav je bil izrazito mačističen režiser, tako po obnašanju kot po temah filmov, je s serijo plastičnih operacij nazadnje postal podoben ženski. Znan je bil po pretiravanju, zavajanju in mitomaniji, o sebi je širil nasprotujoče si informacije, od različnih datumov rojstva, porekla

do filmskih izkušenj. Ustvarjal je vtis, da zgodba filma **Lovca na jelene** (The Deer Hunter, 1978) temelji na njegovih izkušnjah iz Vietnama. Ko so ga dobili na laži, je postal dvoumno ironičen: »Ko se šalim, sem resen, in ko sem resen, se šalim. Jaz nisem tisto, kar sem, in sem tisto, kar nisem.« Scenarist *Lovca na jelene*, Deric Washburn, je oceno o režiserju bistveno poenostavil: »Mike je patološki lažnivec. Lagal je ves čas vsakomur o vsem.«

Kariero je začel v 60. letih v rodnem New Yorku kot režiser TV-reklam in »že takrat so bile njegove podobe izjemne, vendar je zanje porabil enormne količine časa. Bil je neverjetno pikolovski, pri Michaelu nič ni šlo zlahka.« je komentiral eden njegovih nekdanih sodelavcev. Leta 1971 se je preselil v Los

Angeles, kjer se je preživljal kot scenarist. Predelal je scenarija za filma **Silent Running** (1972, Douglas Trumbull) in **Past za inšpektorja Callahana** (Magnum Force, 1973, Ted Post), drugi film iz franšize o Umazanem Harryju, kar ga je pripeljalo v gravitacijsko polje Clinta Eastwooda. Ta je bil nad Ciminovimi intervencijami tako navdušen, da je njegov naslednji scenarij, **Kaliber 20 za specialista** (Thunderbolt and Lightfoot, 1974), odkupil in mu celo zaupal režijo. Eastwood je bil znan po tem, da je delal hitro in ekonomično, posnel je največ dva do tri posnetke, nato je šel na naslednji prizor. Ob Ciminovem mečkanju je dvignil obrv in odločno posredoval: »Michael, dovolj je bilo, gremo naprej!« In Cimino je ubogal. »Clint je bil edini, ki je Ciminu rekel ne.« Možja sta ohranila doživljenjsko

prijateljstvo. Cimino je večkrat poudaril Eastwoodove zasluge za svojo kariero: »Če ne bi bilo njega, me ne bi bilo v filmskem biznisu. Vse dolgujem Clintu.«

Akcijska komedija *Kaliber 20 za specialista* je požela soliden komercialni uspeh in Cimino odprla vrata za naslednje projekte. Odločil se je za film *Lovca na jelene*, ambiciozno vietnamsko vojno dramo z izdatnim proračunom in zvezdniško zasedbo. Zgodba govori o treh prijateljih, delavcih v pensilvanijski železarni, ki odidejo v Vietnam, tam doživijo tragedijo, po vojni pa skušajo svoja življenja spet postaviti na noge (če jih še imajo). Snemanje na Tajskem je bilo naporno in zahtevno, Cimino je podvojil predvideni čas in proračun, a je postal film tak kritički in komercialni hit, da so na režiserjeve kaprice vsi pozabili. Za nameček je pokasiral še pet oskarjev, med drugim za najboljšo režijo in film. Cimino je čez noč postal zvezda, lahko je počel, kar je hotel.

Izbral je scenarij *The Johnson County War*, ki ga je sam napisal že leta 1971 in je pozneje postal film *Nebeška vrata* (*Heaven's Gate*, 1980). Historični vestern o spopadu med evropskimi priseljenci in ameriškimi govejimi baroni se je navezoval na resnični dogodek iz leta 1890, vendar zelo ohlapno, saj je bil v resničnem spopadu ranjen le en udeleženelec, pri Cimino pa se je število mrtvih povzpelo krepko nad sto. Režiser je imel pri projektu popolno kreativno svobodo, užival je tako velikodušne pogoje, o katerih so lahko drugi le sanjali. Vse je bilo videti idealno, megauspešni avtor z vizijo in studio, ki je bil to vizijo pripravljen podpreti. Le kaj bi lahko šlo narobe?

Tisto, kar je sledilo, je bila katastrofa epskih dimenzij, apokalipsa, ki je pokopala številne kariere, med drugim Ciminovo, zaradi filma pa je propadel tudi studio United Artists. Hkrati so *Nebeška vrata* naznanila konec novega Hollywooda in prevlade avtorskega filma.

Kaj se je zgodilo? Če se je Cimino pri *Lovcu na jelene* kot začetnik vsaj približno držal rokov in proračuna, se pri *Nebeških vratih* ni več brzdal. Nikogar več ni upošteval in nič drugega

ga ni zanimalo kot njegov film. Hotel je ustvariti svojo mojstrovino, in to točno tako, kot si je zamislil. Pri vsakem posnetku je porabil ogromno časa za priprave, za vsak prizor je posnel od 30 do 60 ponovitev, postavljal je drage kulise, jih podiral in spet sestavljal, njegove zahteve so postajale vse bolj megalomanske. Vrstile so se drage zamude, vojska tehnikov, statistov in članov ekipe je dneve, tedne in mesece postopala naokoli in čakala na pravo vreme, svetlobo ali druge pogoje. Stroški so vrtoglavo naraščali, s predvidenih 7,5 so se povzpeli na 11, pa na 20 milijonov dolarjev, konca pa še ni bilo na vidiku. Posnetki, ki jih je Cimino uspel dokončati, so bili sicer osupljivi, a film je nastajal s polževo hitrostjo in studijski šefi so bili vse bolj panični. Na njihove prošnje, opozorila in grožnje se Cimino ni oziral in je še naprej delal po svoje. Ker so se v javnosti začele širiti zgodbe o izrednih razmerah na snemanju, je novinarjem prepovedal vstop na prizorišče, a se je neki novinar pomešal med statiste in poročal o »kaosu na snemanju, škandalih, enormnem zapravljanju in nekompetentnosti režiserja«. Javnost se je zgražala tudi zaradi zgodb o nehumanem ravnanju z živalmi; menda je dal Cimino za film pokončati nekaj konj, enega naj bi celo razstrelil. Javno mnenje se je obrnilo proti filmu, še preden je ta sploh prišel v kinodvorane.

Dve leti je trajalo, da so film posneli in zmontirali, števec se je na koncu ustavil na astronomskih 44 milijonih dolarjev. Ko je končno doživel premiero, so ga pričakali na nož. Ep, dolg tri ure in pol, je postal eden največjih kritičkih in komercialnih debaklov v zgodovini filma. Po enem tednu so ga potegnili iz distribucije, ga krajšali, skušali premontirati, Cimino ga je reševal s promocijo v številnih državah; med drugim je obiskal tudi nekdanjo Jugoslavijo in gledalce rotil, naj si gredo ogledat njegov film, a vse zaman. Gledalcev ni bilo, kritike so bile porazne (»nekvalificirana katastrofa«, »obsceno zapravljanje« ...), od vloženi 44 je film pridelal le milijon dolarjev. Padeč je bil strašen: Cimino se je z enim filmom povzpел do nebes, z drugim pa strmoglavil v pekel. Kritičnik New York Timesa je izjavil, »da je režiser za

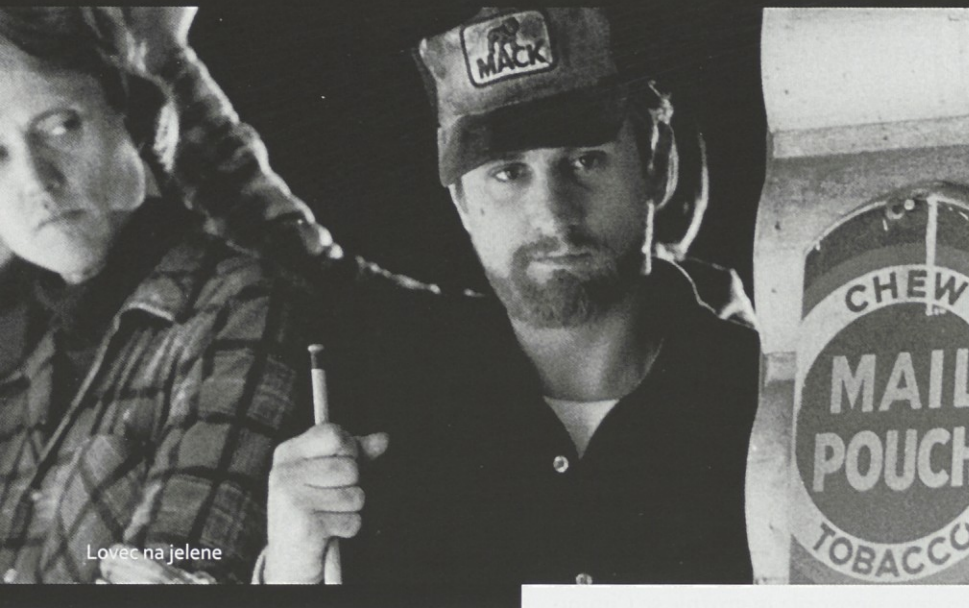
uspeh *Lovca* prodal svojo dušo hudiču, pri *Nebeških vratih* pa je hudič prišel po svoje«. Mnogi, ki so prej na vse pretege hvalili *Lovca na jelene*, so zdaj zahtevali, da Cimino vrne svoje oskarje. Masakrirali, linčali in križali so ga kot največjega zločinca, njegova kariera se od takrat ni več pobrala. Eden takratnih šefov studia United Artists, Steven Bach, je mučni proces propada Ciminovega cesarstva opisal v knjigi *Final Cut*, ki režiserju razumljivo ni bila preveč naklonjena.

Minilo je pet let, preden je Cimino posnel nov film, kriminalko **Zmajevo leto** (*Year of the Dragon*, 1985); scenarij sta napisala Cimino in Oliver Stone, govori pa o kitajski mafiji v New Yorku. Kljub kontroverzni temi, ki je dvigovala veliko prahu, in takrat vročemu Mickeyju Rourku film gledalcev ni pritegnil. Še slabše jo je odnesel **Siciljanec** (*The Sicilian*, 1987), posnet po romanu Maria Puza, ki pa ni postal novi *Boter*. Tudi rimejk istoimenske kriminalke s Humphreyjem Bogartom **Ure obupa** (*The Desperate Hours*, 1990) je pogrnil na celi črti, njegov zadnji film **Sunchaser** (1996) pa je v kinodvoranah zdržal le en teden, nato je šel direktno na video.

Cimino se je v naslednjih letih umaknil v izolacijo. Ker ni mogel snemati, je delal na sebi: s plastično kirurgijo si je popolnoma predrugal obraz, tako da je postal neprepoznaven. Ljudje so bili šokirani, ko so ga videli, bili so prepričani, da si je spremenil spol. Cimino, ki se v javnosti ni več pokazal brez velikih temnih očal, je izjavil, da si je le operiral preozko

Nebeška vrata

Lovec na jelene

čeljust. Trdil je tudi, da je napisal okoli 50 scenarijev, ki pa so vsi po vrsti ostali neposneti. Bil je v igri za režijo številnih filmov (med drugim *Footloose*, *Boter III*, *The Pope of Greenwich Village* ...), ko pa je spet začel s svojimi ekstravagantnimi zahtevami, posegi v scenarij in odlašanjem začetka snemanja, so se ga studijski šefi ekspresno znebili. Ves čas je poskušal realizirati svoj sanjski projekt *The Fountainhead* po romanu Ayn Rand o nepopustljivem arhitektu Howardu Roarku, ki trmasto vztraja pri poklicni viziji in osebni integriteti. Scenarij je Cimino ukrojil po meri Clint Eastwooda, a je ta ponudbo zavrnil, saj se mu ni dalo recitirati dolgih monologov, poleg tega pa ni hotel, da ga primerjajo z Garyjem Cooperjem, ki je Roarka igral v *Uporniku* (*The Fountainhead*, 1949, King Vidor). Ko so Cimino vprašali, ali se počuti kot Roark, je kratko odvrnil: »Da.« In dodal: »Jaz sem frustrirani namišljeni arhitekt, ki ga je zaneslo v namišljeni filmski biznis.«

Čprav so ga v ZDA zavračali, ga je imela Evropa rada. Najbolj priljubljen je bil v Franciji, kamor se je v novem tisočletju tudi preselil in tam napisal dve knjigi, *Big Jane* (2001) in *Coversations en miroir* (2003). Nova domovina mu je podelila najvišje državno kulturno priznanje – vitez reda umetnosti in književnosti. Medtem se je tudi v ZDA začel proces rehabilitacije *Nebeških vrat*, ki so po

novem postala po krivici spregledana klasika in kult. Vrstile so se retrospektive njegovih filmov, prestižna založba Criterion Collecton je leta 2012 izdala originalno 219-minutno restavrirano verzijo *Nebeških vrat* na DVD-ju in blu-rayu. Cimino, ki je novo verzijo potrdil, je navdušeno ugotovil, da so »barve tako sveže in žive, kot na premieri«. Kljub vsemu do novega filma ni prišel.

Umril je 2. julija 2016 na svojem domu v Beverly Hillsu. Star je bil 77 let. V svoji kratki in burni karieri je posnel le sedem filmov, od tega dve mojstrovini.

Lovec na jelene je gotovo Ciminov najpopularnejši, hkrati pa tudi najbolj problematičen film, ki ga je težko zagovarjati. Njegovo sporočilo je silno izmuzljivo, mestoma deluje kot cenena propaganda, polna rasističnih predsodkov in potvarjanja dejstev. Očitani so mu kup reči: da so Vietnamci v njem prikazani kot sadistične opice, da v vsej vojni ni bilo niti enega samega dokumentiranega primera ruske rulete, da film nikjer niti ne namigne, da so vojaško in tehnično superiorne ZDA napadle deželo tretjega sveta (in ne obratno, kot sugerira), da so zločine nad civilnim prebivalstvom izvajali predvsem Američani (in ne vietkongovska vojska), da poveljuje le trpljenje Američanov in da je prizor, ko na koncu filma protagonisti

čustveno zapojejo ameriško domoljubno pesem *God Bless America*, vsaj zelo problematičen, če že ne kaj hujšega. Peter Biskind, avtor znamenite knjige *Easy Riders, Raging Bulls*, je zapisal, da »smo z *Lovcem na jelene* dobili prvega pravega fašističnega režiserja, našo avtohtono Leni Riefenstahl«. Na Ciminova pojasnila pa se tudi ni dalo zanesti, saj je enkrat trdil, da gre za protivoini film, drugič pa je ubiral bolj patriotske tone. Agresorji so pač vedno snemali boljše filme od žrtev.

Kljub vsem kontroverzam pa premore film pristno, surovo, enkratno energijo, avtentični epski zamah, emocionalno globino in izrazno moč, kakršno smo videli le pri najboljših, na primer *Botru* ali *Nashvillu*. Številna protislovja so se zčila v nenavadno, a trdno celoto. Tridelna dramaturška struktura (poroka, vojna, čas po vojni), kjer vsak segment traja po eno uro, je originalna in učinkovita. Ves film je sestavljen iz obredov (poročno slavlje, lov, vojna, ruska ruleta, pogreb ...), ki stilizirano označujejo minevanje, izmenjavanje ljubezni in vojne, življenja in smrti. Ljubezenski trikotnik, kjer si moška (Robert De Niro in Christopher Walken) izkazujeta ljubezen prek ženske (Meryl Streep), je nelagodna, a hkrati čustveno nabit in ganljiv. Občutek izgube, žalosti in tudi norosti, ki preveva film, je iskren, globok in pretresljiv. Vrhunec pa je prizor z rusko ruleto, ki je tako noro intenziven, da gledalca dobesedno pusti brez diha. Ali kot je rekel Quentin Tarantino: »Ta prizor je eden najboljših filmskih kosov, kar so jih kadarkoli posneli, zmontirali, odigrali ... O Michaelu lahko govorimo, kar nas je volja, toda ko pridemo do tega prizora, lahko le utihnemo.« Izjemna fotografija pokojnega mojstra Vilmosa Zsigmonda, sugestivna glasba, vrhunske igralske kreacije in zanesljiva režija zaokrožajo vtis tega velikega filma. Ključni dokaz, da *Lovec na jelene* ni proizvod fašističnega uma, pa je ravno Cimino naslednji film, *Nebeška vrata*, ki bi ga žanrsko lahko označili kot socialistični ali marksistični vestern. Če se zdi, da je Cimino v *Lovcu* pel hvalnico Ameriki, jo je v *Nebeških vratih* razbil na prafaktorje.

Tako kot v *Lovcu na jelene* protagonisti ruskega rodu postanejo pravi in enakovredni Američani šele takrat, ko za svojo deželo ubijajo in umirajo,

Na snemanju filma *Nebeška vrata*

morajo tudi slovanski emigranti v *Nebeških vratih* plačati zelo visoko ceno za integracijo v obljubljeni dežel. Amerika jih namreč noče. Zgodbice o deželi enakih možnosti, kjer ima vsakdo priložnost, o pionirskem duhu, talilnem loncu, demokraciji in pravici za vse, za njih ne veljajo. »Vrnite se tja, od koder ste prišli,« vpije Christopher Walken na kolone bednih, umazanih, razcapanih, ponižanih in lačnih priseljencev, ki trumoma prihajajo. Da bi preživeli, so bogatim veleposestnikom prisiljeni krasti živino. Zato jim privilegirani razred bogatašev, povezan s politiko, sodstvom in vojsko, napove vojno in sestavi »listo smrti«, seznam 125 imen, ki jih je treba iztrebiti. Brezpravna raja se upre in že smo sredi razrednega boja med tistimi, ki imajo vse, in onimi, ki nimajo ničesar, med elito in proletariatom, med kapitalizmom in socializmom. Osamljeni kavboj, ki v običajnem vesternu prijezdi v mesto in naredi red, tu nima kaj početi. Jim Averill (Kris Kristofferson) lahko le nemočno opazuje brutalno uveljavljanje brezobzirne logike kapitalizma. Zveni znano? Ja, film je danes bolj aktualen kot kadarkoli.

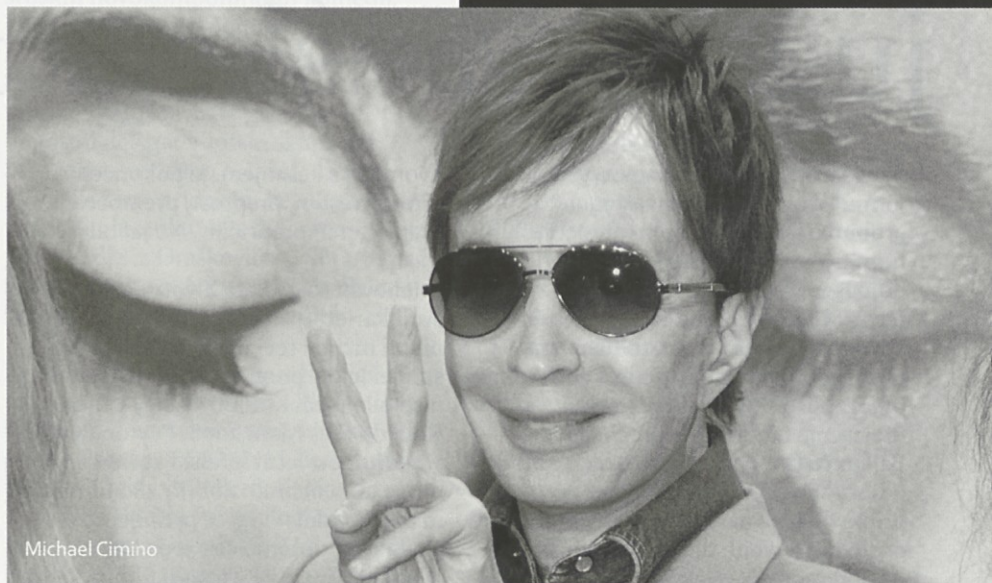
Poleg ideološkega naboja se ponaša še z elegično glasbo Davida Mansfielda, ki je raznorodne vzhodnoevropske motive združil v čudežno celoto, čudovito fotografijo Vilmosa Zsigmonda,

osupljivimi masovnimi prizori bitk in neverjetno vizualno avtentičnostjo, ki gledalca postavi naravnost v 19. stoletje. Zdaj vemo, kam so šli vsi tisti silni milijoni. Cimino je poleg ljubezenskega trikotnika postregel še z motivom kroga, ki se v filmu ponovi trikrat. Prvič ga vidimo na Harvardski univerzi, ko diplomiranci plešejo valček okoli drevesa na okroglem dvorišču, drugič v orjaškem šotoru Heaven's gate, kjer se priseljenci zabavajo s kotalkanjem v krogu, in tretjič v finalnem spopadu,

kjer priseljenci jahajo okoli plačancev in jih napadajo kot Indijanci. Kliše, znan iz številnih klasičnih vesternov, kjer so pionirji z vozovi naredili krog in se branili pred Indijanci, je Cimino obrnil na glavo: tokrat so priseljenci prevzeli vlogo Indijancev in napadajo plačance velekapitala. Iz zgodovine vemo, kako so končali Indijanci, in tudi priseljence čaka podobna usoda. Sporočilo je jasno: zgodovina Amerike je ena sama velika laž, utemeljena na prikitem genocidu, institucionalnem nasilju, eksploataciji šibkejših in potvarjanju zgodovine. Tudi zgodovina žanra vesterna je zasnovana na ponarejenih mitih o poštenju, junaštvu in pravici na Divjem zahodu. Cimino je s svojim radikalnim filmom razgalil in raztreščil vso lažno mitologijo, na kateri je počival ameriški paradni žanr. Ni čudno, da so ga Američani sovražili.

Od nastanka *Nebeških vrat* je minilo že 36 let in v vsem tem času nismo dočakali dostojnega naslednika, ki bi tako temeljito, globoko in pogumno zarezal v samo srce žanra. V tem smislu so *Nebeška vrata* zadnji ameriški vestern.

In kaj lahko rečemo o človeku, ki si je tak film upal posneti ter namesto priznanja požel prezir in izobčenje? Preprosto: gre za enega največjih ameriških režiserjev, ki je s svojo smrtjo vstopil v filmsko legendo.

Michael Cimino